

ROZPRÁVAČSKÉ STRATÉGIE V LAVRÍKOVÝCH PRÓZACH

JANA WALDNEROVÁ

WALDNEROVÁ, Jana: Narrative Strategies of Lavrik's Novels, 2021, Vol. 3, Issue 1, pp. 4 – 12. DOI: 10.17846/CEV.2021.03.1.4-12.

ABSTRACT: The text deals with two recently published novels written by S. Lavrik that centre around several important events from Slovak history. Although they deal with history, the narratives of both novels show an uncommon, nonlinear and quite fragmented form. The story of the first novel *Nedelné šachy s Tisom* is presented by a naive narrator, which is a person with a light mental problem, and in the case of the second novel *Posledná k. & k. barónka*, the narration is divided between two narrators who have a very different approach to their subject. This text is further complemented with many intertextual elements, mostly photos. However, in the case of the second novel, the pattern seems more liberal, and the main line of narration is quite frequently interrupted by inserted fragments of articles, letters, or pictures that do not always have an explicit relation to the narration. The language of novels appears as another important aesthetic element, there are utterances in Hungarian, German, local dialects as well as archaic expressions and passages that give the texts a certain level of authenticity.

KEYWORDS: Naive narrator. History. Fragmentary. Intertextuality. Language.

Vrávi sa, že najlepšie príbehy píše život, a to zrejme vzal do úvahy aj Silvester Lavrik pri tvorbe svojich ostatných dvoch románov. Príbehy, ktoré v nich vytvoril, sú osudmi skutočných ľudí a presadené do fikčného, románového sveta vrátili do života svojich protagonistov a čas ich existencie. Tak sa k istej nesmrteľnosti, hoci len literárnej, dostávajú dve zdanlivo veľmi rozdielne osoby, prvá, Anička Žitňanská, alias Iciková Anička – výstrkovská hviezdička z Bánoviec nad Bebravou, druhá barónka Margita Czóbelová zo Strážok, v rodine prezývaná Babu. V románoch sa Lavrik vypísal zo spomienok na detstvo a svojho vzťahu k dvom miestam, ktoré zastávajú významné miesto v jeho živote.

NEDELNÉ ŠACHY S TISOM

V románe *Nedelné šachy s Tisom*, ktorý bol publikovaný v roku 2016, je rozprávačkou Anička Žitňanská, dospievajúce dievča s istým inteligenčným hendikepom. Názov románu prezrádza, že jeho príbeh sa spája s osobou a pôsobením Jozefa Tisa, kňaza a prezidenta slovenského štátu, a s Bánovcami nad Bebravou, kde sa odohráva podstatná časť rozprávania. Vtedy boli Bánovce oveľa dôležitejším mestom než sú dnes, a to práve pre vzťah k Tisovi. Lavrik sa v románe „znovu vracia do tridsiatych a štyridsiatych rokov, aby preveril uvažovanie a konanie tejto kontroverznej postavy a aby detailne preskúmal spoločenské podložie, z ktorého vyrástol slovenský štát“ (Zeľňáková 2018, 138).

V Bánovciach sa odohrávajú životy obyčajných ľudí rôznym spôsobom poznamenané, alebo ukončené vojnou a žije tam Anička Žitňanská, rozprávačka malých príbehov svojho života na pozadí veľkých historických udalostí. Mnohé z nich sú spojené s rozporuplnou postavou Jozefa Tisa, pre ktorého rozprávačka pracuje ako zapisovateľka aj napriek svojmu mentálnemu problému. Žijú tam sestry Winklerové, neskôr odvedené spolu s ostatnými židovskými obyvateľmi do koncentráku a ich najmladšia, jediná preživšia, Alica a tiež lekárnik Balák s manželkou. Na nich v sedemdesiatych rokoch Anička s bolesťou spomína vo svojich zápiskoch. Lavrikov príbeh nemá hlavnú postavu, je to príbeh Bánoviec a príbeh krajiny, pretože takí, ako jednotliví obyvatelia spodobení

v románe, žili v každom meste, boli výplodom vtedajšej doby a kultúry, či už gardisti, komunisti, Slováci, Maďari alebo Židia. V Lavříkovom románe dostávajú novú šancu na život, aby ich príbeh a príbeh Bánoviec rozpovedal časť nedávnej, nie šťastnej histórie, ako a prečo sa to všetko stalo, alebo aspoň mohlo stať.

Anička Žitňanská predstavuje zriedkavejší druh rozprávača. Z literárnovedného hľadiska sa zdá, že oznámená mentálna porucha rozprávačky by mala posunúť celé rozprávanie na úroveň nedôveryhodnosti, ale v tomto prípade to bude trochu inak. V súčasnosti by bol mentálny problém rozprávačky pravdepodobne diagnostikovaný ako určitý druh autizmu, a to pre jej ľpenie na zavedenom poriadku, záchvatoch nekontrolovateľnej zúrivosti, neschopnosti iného než doslovného porozumenia jazyka či znakov, ktoré jej v čase rozprávania priniesli verejnú nálepku „úchylná osoba s oslabeným rozumom“. Na druhej strane je táto protagonistka obdarená mnohými schopnosťami, vie krásne písať, ovláda stenografiu, má talent na matematiku a fenomenálnu pamäť, ktorá premisu nedôveryhodnosti čiastočne ruší. Lavříkova Anička si pamätá skoro všetko a nielen to, čo sa jej stalo, ale aj rozhovory, ktorých sa zúčastnila, alebo si ich vypočula, či články, ktoré prečítala. Pamätá si svoje rodné mesto, ako vyzeralo, čo kde stálo, a jej slová ilustrujú dobové mapy a fotografie Bánoviec s už neexistujúcimi budovami, ulicami, obyvateľmi, ktorí sú postavami Lavříkovho románu a aj inými, bezmennými. Sú to fotografie lekárně Balákovcov, sochy Ludovíta Štúra, hotela Barón alebo hajlujúcej mládeže, či Jozefa Tisa rečníaceho a žehnajúceho davu. Pod každou fotografiou je popis vo forme reprodukcie fragmentu z rozprávačkinho komentára, ako napríklad text pod fotografiou kráčajúcich cirkevných hodnostárov s Andrejom Hlinkom, kde Tiso vyjadruje skôr negatívny vzťah ku kňazovi. Rozprávačka ho celkom nechápe, pretože obaja reprezentujú oficiálne autority národného hnutia: „*Andrej Hlinka mal naozaj láskavú tvár a mňa veľmi prekvapilo, že Monsignore zakaždým len mávli rukou, keď som o ňom začala hovoriť*“ (Lavřík 2016, 99).

NAIVNÁ ROZPRÁVAČKA

Spôsob, akým je príbeh vyrozprávaný, je veľmi dôležitý z hľadiska výslednej čitateľskej recepcie, veď rozprávač rozhodne, či bude príbeh smutný, dramatický, nudný, alebo veselý. V danom románe je rozprávačkou mentálne hendikepovaná osoba, čo a priori vedie ku kategórii nedôveryhodného rozprávača. Ale môže byť Anička Žitňanská s jej fenomenálnou pamäťou, ktorá jej umožňuje aj s odstupom času doslovne reprodukovať text a získané informácie, považovaná za takéhoto rozprávača?

Nedôveryhodný rozprávač je napríklad dôsledkom autorovej hry s textom a jeho čitateľom, alebo jeho snahy o zamlčanie či zlepšenie dojmu z istých udalostí. Existuje viacero druhov nedôveryhodného rozprávača, do tejto kategórie patria klamár, klaun, šialenec, lupič, ale aj naivný rozprávač,¹ ktorý je často tiež postavou príbehu a autor jeho hlas využíva pre vytvorenie ironických pozorovaní. Takýto rozprávač celkom nerozumie, čo sa okolo neho deje a jeho neskúsenosť často skresľuje perspektívu v prospech satiry, alebo iného zámeru. Naivita, ako vysvetľuje Vladimír Borecký, je jednou z podmienok vzniku humoru, lebo naivita predstavuje nevedomosť komickeho. Subjekt vytvára komiku spontánne, bez uvedomenia, a tým sa stáva predmetom smiechu pre druhých, ktorým je komika situácie zrejma. Takýmto rozprávačom je napríklad Groomov slávny Forrest Gump,² ktorý rovnako, ako Lavříkova rozprávačka, oznamuje už na začiatku textu svoj mentálny hendikep a priznaná menejcennosť (respektíve jej dôsledky) sú neustálym zdrojom satiry a humoru. Rozprávanie Aničky Žitňanskej, Icíkovej, je doslovným prepisom počutého,

¹ Viac V. Riggan, 1981.

² Viac J. Waldnerová, 2014.

alebo napísaného s dodatkom vlastného komentára silne poznačeného dobovou ideológiou a silnou katolíckou výchovou. Jej spomienky na jednotlivé situácie, ktoré, hoci presne zachytené (vzhľadom na pamäťové schopnosti), vytvárajú v recepcii sarkastický kontrast, ktorý je výsledkom Lavríkovej techniky postavenej na interakcii utilitárnej funkcie pamäte rozprávačky s vedomím čitateľa a jeho rámcovými znalosťami nedávnej histórie Slovenska.

Spôsob Aničkinho rozprávania potvrdzuje techniku naivnej rozprávačky, ale dôsledkom jej rozprávania nie je zvyčajný humor či smiech, ale irónia, ktorá pre svoj ostrý tón prechádza do sarkazmu a je produktom vedomia historických súvislostí. Miesto humoru si čitateľ predstaví smutné skutočnosti doby, zvrátenej ideológie a pokrytectva. Takáto autorská stratégia sa javí ako veľmi premyslená, umožňuje autorovi jednak vložiť do rozprávačkinho diskurzu celé pasáže zo zachovaných prejavov Jozefa Tisa, prednesené pri rôznych príležitostiach počas jeho politického pôsobenia, ako napríklad:

„Vieme, že Slováci sú pokojamilovný a pracovitý národ, doteraz sme vás traktovali ako Čechoslovákov, veď bývate v jednom štáte, choďte teda a zachráňte, čo sa dá, ukážte Führerovi, že sa nestotožňujete s tým, ako Česi zaobchádzajú s menšinami, predovšetkým s nemeckou a zachráňte, čo sa dá, hovorili Monsignore náruživo a ja som sa cítila ani v nejakej dobrodružnej poviedke z Pútnika Svätovojeťského. Akoby som sledovala boj prvých kresťanov proti rímskym cisárom z prvého radu, ba priam z čestnej lôže“ (ibid., 201).

A spolu s nimi aj ďalšie pasáže z dobovej tlače, ktoré dokresľujú atmosféru čias, nálady a zmýšľanie ľudí. Anička si ich doslovne pamätá a reprodukuje so svojsky dôverčivým, naivným komentárom. Jej protihráčom je lekárnik Balák, ktorý poskytuje neustály sarkastický komentár rozprávačkiných naivných súdov a dobovej ideológie. Rozprávačka verí slovám autorít, predovšetkým však verí, že Monsignore Tiso miluje slovenský národ, zachráni jeho obyvateľov, hlavne tých z Bánoviec. Tiso predstavuje najvyššiu autoritu v jej svete, vyššiu než matka, neprítomný otec, lekárnik Balák, či Alica Winklerová, jej najlepšia priateľka. Tisovu autoritu potvrdzujú viac-menej aj ostatné postavy, s výnimkou lekárnika, ktorý neustále explicitne spochybňuje kňazove slová a dobovú ideológiu. Významu jednotlivých komentárov rozprávačka nie je celkom schopná rozumieť, aj tak však vnútorne cíti istý rozpor medzi slovami Monsignora, jeho prejavmi, skutočnou situáciou a slovami lekárnika:

„Odkedy Monsignore pani lekárnikovú pri svojich nedelňých návštevách v lekárni pod platanom za jej čitateľský vkus láskavo no dôrazne pokarhali, ostala pri výbere obľúbených autorov akomak ostýchavejšou. Lenže čo jej mali Monsignore čo vyčítať, keď sám boli absolventom viedenského Pázmanea, elitnej liahne kádrov katolíckej cirkvi pre celé Rakúsko-Uhorsko, a ešte v tisícdeväťstodevättnástom si svoje priezvisko písali po maďarsky, teda Tiszó József? Uškŕňal sa pán lekárnik“ (ibid., 103).

Citácia ukazuje dôležitosť lekárnikovej postavy pre rozprávanie. Balákov diskurz vytvára v texte prirodzenú opozíciu k pokryteckej dobovej klíme. Jeho presné formulácie, uzávery a logika odhaľujú pravý význam slov a spôsobujú ironickú interakciu s rozprávačkinou vierou v slová autorít, ku ktorým patria Monsignore Jozef Tiso, matka, pani lekárnikova Baláková, dobová tlač (*Slovák, Gardista, Kalendár Nupodu Družstevná rodina*). Balák, ako sarkastický glosátor doby a ľudskej malosti (slovenskej), je vyvážením rozprávačkinej naivity. Demaskuje ideologické prejavy, konanie ľudí v ťažkých časoch, keď mnohí zabudli na slušnosť a ľudskosť. Jeho výroky vnášajú hlboké spodné prúdy irónie do celého textu:

„Žid je Žid, či v Dánsku, alebo na Slovensku. Načo sú nám takéto zoznamy?! Sme my až o toľko fajnovjší ako Dáni alebo Švédi alebo Američania, že nám Žid smrdí a im nie? Nie je to náhoda úplne naopak? Nie je to tak, že odkedy máme svoj štát, nevieme sa zmestiť do kože len preto, lebo je to štát sedliakov a hoferov?“ (ibid., 236).

Židovská otázka³ je v románe dôležitým spúšťačom hlavného konfliktu. Keďže rozprávačka je najmä pozorovateľkou životov iných (aj keď rozpad vlastného mikrosvetu ju vyburcuje k násilným činom), centrálnou postavou jej života je Alica Winklerová, najmladšia zo sestier, a všetko, čo je spojené s ňou sa stáva dôležitým. Príbeh sestier Winklerových, majiteľiek krajčírskeho salóna, dokonale reprezentuje paradoxné postavenie Židov na Slovensku. V slovenskom štáte sa z obľúbených krajčírok zmenia na nepohodlné Židovky. Staršie sestry prijímajú svoj osud pasívne, čakajú, že sa niečo stane, a keď ich pošlú do pracovného tábora v Novákoch, tak sa pridajú k ďalším bánovským Židom do transportu. Jediná aktívna je Alica. Najskôr sa spolu s rozprávačkou vyberú hľadať sestry do pracovného tábora v Novákoch a opis tejto udalosti pôsobí až absurdným dojmom. Aj tu zohráva rozprávačkin hendikep veľmi dôležitú úlohu, pretože čitateľ vie, čo ona netuší, a to, že tábor, kam sa dobrovoľne rozhodli s Alicou ísť, je ako rozsudok smrti. Nie je jasné, či Alica vie viac o tom, kde sú jej sestry a aký osud ich čaká, Anička však verí, že v tábore ich napravia a potom sa vrátia do Bánoviec, lebo to sú slová najvyššej autority, ktorú pozná. Všetci okrem nej vedia, kam dievčatá dobrovoľne idú a nemôžu pochopiť ich rozhodnutie pokračovať, aj keď ich železničiar násilím z vlaku vysadí. Je zrejmé, že Anička nie je schopná porozumieť narážkam a náznakom a Alica, ak aj rozumie, chce ísť za každú cenu za sestrami, veď už nemá nikoho iného. A aj napriek tomu prežije z troch sestier len ona. Je z nich najaktívnejšia, vždy sa snaží vziať osud do vlastných rúk. Príbeh sestier Winklerových ilustruje osudy ďalších slovenských Židov, ktorí prišli najskôr o svoje majetky a potom aj o životy, keď ich pasívne, bez odporu, odvedli do koncentračných táborov a bolo len málo takých, ktorí im boli ochotní pomôcť a málo tých, čo sa pokúsili o odpor a prežili.

POSLEDNÁ K. & K. BARÓNKA

V tomto románe sa Lavřík uberal veľmi podobným spôsobom. Svoju inšpiráciu našiel v skutočnom (aktuálnom) svete, z neho pochádza ústredná protagonistka, rakúsko-uhorská barónka Margita Czóbelová, posledná zo svojho rodu. Barónka prežila život v rodnom kaštieli, v Strážkach, ako oddaná strážkyňa rodinného dedičstva a tradícií. Postupom času a zmenou systémov sa zo statusu barónky stala nepohodlnou občiankou. Popri tejto postave vstupujú do románu vo forme spomienok aj ďalší príslušníci rodiny, súrodenci, rodičia, strýko, maliar Ladislav Mednyánszky a jeho priateľ Nándor Katona spolu s ďalšími uhorskými šľachticmi a významnými návštevníkmi sídla (napríklad V. I. Uljanovom).

Na Slovensku má literatúra, ktorá by sa zaoberala osudmi tunajšej šľachty, veľmi skromné zastúpenie. Vo veľkej miere je to dôsledok skutočnosti, že aristokracia bola uhorská, a k takej reprezentácii mali Slováci a priori záporný vzťah. Ak milovali svojho Jánošíka, tak nenávideli šľachtu, ktorá pre nich predstavovala všetko negatívne, v prvom rade Maďarov, boháčov a vykorisťovateľov. Táto charakteristika bola ešte upevnená počas obdobia socializmu, v tom čase bol záujem o uhorskú šľachtu zredukovaný návštevou hradov a zámkov⁴. Tento veľmi povrchný záver, ktorý sa sformoval do všeobecne pretrvávajúceho názoru, však veľmi slabo korešponduje s ozajstnou situáciou. Ako píše M. Šimečka, uhorská šľachta bola v skutočnosti slovenská. V 40. rokoch 19. storočia šľachtické rodiny v piatich slovenských župách (Liptov, Orava, Trenčín, Turiec a Zvolen)

³ Viac Z. Vargová, 2011.

⁴ Prekvapivo, alebo možno aj nie, v susednom Česku je celkom iný vzťah k šľachte. Šľachtické rody sú vnímané ako nositelia pokroku a rozvoja. V súčasnosti si ich mená a vplyv pripomínajú rôznymi spôsobmi, napríklad televíznymi dokumentmi, ako je 16-dielny seriál *Modrá krev* alebo *Barokní srdce Evropy*, z ktorého je jeden diel venovaný šľachtickým rodom a ich významu pre rozvoj architektúry v Čechách.

hovorili po slovensky, tento jazyk považovali za materinský⁵ a mnohí príslušníci rodov sa zapájali do presadzovania národných záujmov, zvelaďovali svoje územia, podporovali vzdelanosť, lebo aj sami boli vzdelaní. Ovládali viacero jazykov, často to bola slovenčina, maďarčina, nemčina, lokálne nárečie a niektorý zo svetových jazykov.

Lavríkovo román *Posledná k. & k. barónka* je prvým slovenským románom spracovávajúcim osudy šľachtickej rodiny žijúcej na Slovensku.⁶ Rodina Margity Czóbelovej patrila k uhorskej šľachte a intelektuálom. Jej otec bol významným uhorským ekonómom a filozofom, matka talentovaná maliarka, matkin brat a barónkin strýko bol Ladislav Mednyánszky, dnes už opäť vysoko oceňovaný maliar. Po zániku monarchie sa rodina postupne dostala do ideologickej nemilosti, najprv pre svoje šľachtické postavenie v Rakúsko-Uhorsku, neskôr pre svoju príslušnosť ku triede majetných, ako to autor s miernym nadsadením vyjadril citujúc v texte istého Žukovského: „*Máš mozole? Chod' v pokoji. Nemáš? Trest smrti*“ (Lavrík 2019, 77).

Popri histórii rodu Czóbelovcov a živote Margity Czóbelovej je do textu zakomponovaná história Spiša, ktorého dôležitosť sa časom veľmi znížila, podobne, ako barónkine spoločenské postavenie. Detaily z histórie krajiny, detaily zo života umelcov, ktorých život a dielo boli spojené s týmto krajom, rôzne dobové názory, výrazy a názvy, poskytujú čitateľovi akúsi koláž informácií, niekedy nesúrodých, ale nesporne zaujímavých, ktoré dopĺňajú paralelnú líniu niekoľkých úpadkov: úpadku šľachty, úpadku kraja, úpadku mravov v novej spoločnosti.

Román začína časťou *Vlci*, vo forme tradičných realistických textov, a to rozprávaním, ako sa ešte mladučká Margita Czóbelová učila lyžovať a počas jazdy za koňom ju prenasledovali vlci. Príbeh je časovo zasadený do začiatku dvadsiateho storočia a zachytáva situáciu v rodine, najdôležitejších príbuzných, ktorí sa budú sriedavo objavovať v ďalšom životnom príbehu barónky. V nasledujúcej časti s názvom *Havrany* dochádza k časovému skoku, najskôr do sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia, z ktorých je krátky úryvok z barónkinho listu a hneď na to do obdobia po druhej svetovej vojne, kde nastáva konfrontácia tradičného a nového, ktoré na Spiš dorazilo s príchodom sovietskych vojsk a komunistickej ideológie. Je to juxtapozícia slušnosti so surovosťou a pokrytectvom:

„*Od januára štyridsiateho piateho roku náhle oddaný ideálom rovnosti, svornosti a bratstva. Vzápätí ho ktosi, príhodne stojaci za ním, drgol do rebier.*

Prebačce, ospravedlnil sa vzápätí.

Inak na Dubravického zlostnú poznámku nereagoval nik. Zhltla ju nervozita alebo sa jej nedostalo sluchu, uši človeka s pošliapanou sebaúctou nepracujú dobre. Nielen uši. Celý sa zmieta medzi dvoma neúprosnými mlynskými kameňmi. Pamäť mu káže správať sa ako sa patrí, pud sebazáchovy z neho robí opicu, čo si prikrýva oči, uši aj ústa“ (ibid., 33).

Zo stretnutia s novými móresmi vychádza barónka bez porážky, skoro víťazne, akoby dokazovala, že vedomosti a dobré spôsoby napokon môžu poraziť hrubosť a prízemnosť. Prítomný sovietský komisár Kirilenko je inteligentnejší, než jeho slovenský prisluhovač, dokáže rozoznať a oceniť barónkine vedomosti a konexie.

„*Da, éto tovarišč Lenin, povedal vážne popritom.*

Tak vyslovovali meno najvyššieho božstva staroegyptskí veľkňazi, pomyslela si Barónka.

⁵ Bolo to približne 90 % vtedajšej šľachty, ako píše J. Demnel.

⁶ Životopisný príbeh s názvom *Iloncsi* sa odohráva vo veľkej miere na území terajšieho Slovenska. Maďarský autor Lajos Kovacs ho napísal podľa objavených denníkov grófký Ilony Andrásyovej.

Vladimír Iljič Uljanov, turisti, už si spomenula, poznamenala ticho, akoby pre seba. Hej, obliekali sa pekne, dodala. Aj on, aj ten jeho vysoký kumpán. Vy znážete Lenina? Opýtal sa komisár nedôverčivo. Jeho hlas znel podráždene.

Pravdaže. Apuka s ním rozoberal možnosti proletárskej revolúcie v Rusku. Bol v tej veci dost skeptický, najlepšie podmienky pre ňu videl v Nemecku... Ako ukázal čas, mylil sa“ (ibid., 40).

Celá scéna na revolučnom výbore kolíše medzi tragédiou a groteskou. Náznaky schyľujúcej sa tragédie prináša už predošlá situácia s hravým mačiatkom, ktoré sa dostane na čížmu zlostného vojaka. Barónka ho jednoducho zodvihne a odloží, a tým ho pravdepodobne zachráni. Vypočúvaného väzňa však nedokáže zachrániť. Výsluch vykonávaný opitým kapitánom Aurelom Marcinkom sa riadi jednoduchou logikou, podľa ktorej každý Nemeц je fašista, aj výrobca pištole Luger bol Nemeц – teda fašista, a preto aj vypočúvaný majiteľ obchodu, Nemeц, musí byť fašista. Hoci barónka vstupuje do Marcinkovho monológu, koriguje jeho vyhlásenia, implicitne poukazuje na jeho hlúposť, tragédii sa jej nepodari zabrániť, lebo vypočúvaný sa rozhodne sám ukončiť svoje poníženie. V tejto kapitole sa k rozprávačstvu prihlasuje Šlauko Probier, slabošský novinár, bývalý anarchista. Šlauko je najskôr len pozorovateľ diania a neskôr mu samotná barónka rozpráva niektoré príbehy zo svojho života, a tak sa rozprávanie o nej, jej rodine, predkoch, priateľoch a láske mieša s rozprávaním o Šlaukovom nevydarenom živote, láske, snahe o prežitie a skutkoch, ktoré je ochotný urobiť, aby sa zachránil. Jeho vzťah k barónke je ambivalentný. Na jednej strane ju obdivuje pre osobnú silu, na druhej strane je ochotný pracovať ako tajný informátor nasadený na barónku štátnou mocou a chvíľu sa dokonca snaží votrieť do jej priazne, aby ho adoptovala: „*Ja som sa len chcel prešmyknúť medzi včera a dnes a neoškriekť sa pritom. Prečkat' neistú dobu, zavítať sa niekomu do kožucha a kúsok sa odviezť. Ako keď blcha zo skapínajúceho psa preskočí na prvého, ktorý ide okolo“ (ibid., 147).*

Neustále však pociťuje vnútorné výčitky pre všetky činy, ktoré vykonal, alebo by bol schopný vykonať a pre neschopnosť vzoprieť sa.

Rovnako, ako Anička Žitňanová, aj Šlauko je postava alebo rozprávač, vypožičaný z aktuálneho sveta. V texte sa stáva medzisvetovou totožnosťou. V aktuálnom svete bol publicista a anarchista, ako v rozhovore potvrdil autor. Tieto detaily tvoria minulosť jeho postavy aj v texte románu. Spojenie Šlauka s barónkou Czóbelovou v aktuálnom svete však nie je potvrdené, ale nie je to ani dôležité, lebo vo fikčnom svete autor môže s postavami manipulovať podľa vlastných potrieb, dosadiť ich do prostredí a spoločností, kam sa v aktuálnom svete nedostali.

V porovnaní s Aničkou Žitňanskou je tento rozprávač iný. Nemá inteligenčný hendikep, je dokonca veľmi inteligentný, jeho problém je morálny. Obaja sú však sociálne periférne postavy, bezvýznamní pozorovatelia. Šlauko Probier je ochotný urobiť veľa vecí, aby sa zachránil, aby prežil v novom systéme. Je ochotný predstierať a donášať na barónku, hoci cíti obdiv k jej sile a pevnosti charakteru. Ona je všetkým, čím on nie je, a tak sa snaží plniť príkazy novej vrchnosti, ale s určitými kompromismi – len do takej miery, aby neuškodil a vo svojich zápiskoch zasa píše so seba bičujúcim ponížením o skutočnostiach a vlastných zbabelých skutkoch. Barónka je silná a vie, že bez jej obete sa rodinné sídlo a všetko, čo vybudovali predkovia, stratí. Má „*odhodlanie nedat' si znárodnit' meno a česť“ (ibid., 38),* ktoré ju neustále núti vydržať. Pociťuje ho ako rodovú povinnosť. Má vrozený pocit historickej príslušnosti a povinnosti. Jej rodina patrí na Spiš, do Strážok, kde všetci už zopár storočí žili, starali sa o zverené územie. Šlauko však nepatrí nikam, nechá sa unášať vetrom doby, iba občas koná skratovo (útek do kláštora), ale napokon sa vráti do starých kolají, k plneniu príkazov, výčitkám svedomia a myšlienkam o vlastnej ničotnosti. Zostáva s barónkou, stáva sa jej spoločníkom, zapisovateľom všetkého, čo sa v jej živote deje a dialo, aby zostalo svedectvo o živote tejto silnej ženy, ktorá vydržala a aby aj on aspoň niečo dokázal, a to vo forme úprimnej správy a spovede.

V poslednej časti s názvom *Deti* pokračuje v Šlaukovom rozprávaní jeho dcéra. Úryvkom z jej zápisov román aj začína a jej rozprávanie vytvára akýsi epilóg, v ktorom sa dostávame do sedemdesiatych rokov a rozprávačka pracuje ako sprievodkyňa na zámku Strážky, ktorý veľmi dobre pozná, lebo v ňom vyrastala. Pozná aj osudy bývalých majiteľov, lebo posledná majiteľka sa postarala o jej výchovu. Naratívna situácia⁷ tohto románu je výsledkom troch rozprávačov, ktorí prechádzajú od autorského (vševediaceho) cez ja-rozprávanie dvoch odlišných autodiegetických rozprávačov⁸ s rozdielnou dôležitosťou, a to vzhľadom na postavenie a význam v príbehu.

FORMA A JAZYK

Okrem zvláštnych príbehov zaujmú oba Lavríkove romány úpravou podčiarkujúcou ich fragmentárnu formu. Vizuálna stránka publikácií okrem estetickú a informatívnu funkciu tiež zdôrazňuje ich členitosť, a to vo forme dobových fotografií, ktoré sú zakomponované do jednotlivých častí románov a dotvárajú ich textovú výpoveď. V prípade románu *Posledná k. & k. barónka*, sú to okrem fotografií rodiny, obľúbeného žrebca Doxa, zámku Strážky, aj reprodukcie niektorých kresieb a malieb Margity Czobelovej, fragmentov akoby vekom vyblednutých rukopisov, ktoré sú využité ako podklad pre rôzne intertextuálne prvky vo forme rukopisov, alebo úryvkov z dobovej tlače, kníh o histórii rôznych lokalít alebo iných témach. Je to akýsi esteticko-informatívny pastiš palimpsestu. Napríklad na strane 288 je nad presvitajúcou kresbou dubového listu vytlačena časť článku o výskyte húseníc (*Dr. Ján Patočka: Húsenice na duboch v ČSR*). Ďalšie články alebo state o histórii určitej lokality sú včlenené ako súčasť Šlaukovho rozprávania, tak ako v časti *Húsenice* prvé dve kapitoly (*Svätý Jozef Kalazanský a Vodca posledných kuruckých povstaní František Rákoczi*). Kým prvá z nich obsahuje dosť podrobnú stať o kláštore v Podolínci a piaristoch na Spiši, druhá informuje o význame rodiny Fuggerovcov v histórii kraja a jeho dôležitom postavení v minulosti. Až po takomto exkurze do histórie sa Šlauko znovu zapája do deja, ktorý pokračuje rokom 1950 a jeho útekem do kláštora v Podolínci.

Aj dejová línia oboch románov má podobnú štruktúru. *Nedelné šachy s Tisom* začínajú v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia, ako spomínanie rozprávačky na časy pred a počas vojny, v závere sa dej vracia do aktuálneho času rozprávania, čím vytvára akýsi kruh. V druhom románe nepriradený fragment zápisov citujúcich barónku naznačuje súčasnosť. Po ňom začína rozprávanie v prvej dekáde dvadsiateho storočia – potom rôznymi časovými skokmi postupuje do súčasnosti, keď rozprávanie preberá Šlaukova dcéra, druhá rozprávačka. Dopovie príbeh o barónke, otcovi, sebe a barónkinej láske.

Celý text románu má fragmentárnejšiu dejovú líniu, akoby ju tvorili útržky spomienok, ktoré vyplávajú na povrch asociácie bez ohľadu na časovú súslednosť. V barónkinom živote, tak ako ho podáva text, je veľa bielych miest. Nedozieme sa o jej štúdiách a ilustrátorskej práci, ani o tom, ako skončili jej príbuzní. Hlavná dejová línia je prerušovaná úryvkami z barónkinej, alebo Šlaukovej korešpondencie, dodávajúcimi chýbajúce dieliky do skladačky ich milostného života (lyžiarsky inštruktor Andriš, Cipora Zeeková).

Ďalším dôležitým poetickým prvkom je jazyk oboch románov, hoci v *Poslednej k. & k. barónke* je jeho vplyv výraznejší. Rozprávačský štýl Aničky Žitňanskej dotvára jej charakter. V jazyku občas preberá dobovú syntax a lexiku, používa maďarské výrazy, najmä nadávky a jej jazyk je podľa okolností hrubý, poslušný alebo sentimentálny ako dobové reklamy zo ženských časopisov, čím autor tiež implicitne potvrdzuje a demonštruje rozprávačkinu neschopnosť vytvárať vlastné súdy a jej preberanie názorov autorít:

⁷ Viac T. Stanzel, 1988.

⁸ Viac G. Genette, 1997.

„V školskom predstavení robil hrmenie ujo Petrovický tak, že vzadu za kulisňami zamával kusom plechu veľkým ako tabla jedáleňského stola. [...] Podlý murín sa prepadol do horúcich pekiel a keď nastalo svetlo, uprostred javiska stál udatný indiánsky náčelník. Láske krásnej farmárovej dcéry a odvážneho indiána od tej chvíle už nestálo nič v ceste, lebo bola sirota, otca jej totižto práve onen nepoctivý murín chcel zamordovať a dcéru uniesť, navyše v spánku, do ktorého upadli, keď vypili jeho diabolskú papramorg“ (Lavrík 2016, 21).

V druhom románe je jazyk tiež veľmi dôležitým semiotickým prvkom. Okrem už spomínanej dobovej syntaxe a rôznych vhodne umiestnených archaizmov a archaických názvov sú do jednotlivých diskurzov zakomponované maďarské, nemecké, ruské výrazy, či nárečie Spiša, reflektujúce atmosféru doby, vrstvenie spoločnosti a dobový multilingvizmus vtedajších vzdelancov.

AKÁ JE TO HISTÓRIA

Oba romány⁹ sprítomňujú veľké udalosti slovenskej histórie z pohľadu malých ľudí, ich príbehov, osobných hrdinstiev a tragédií. Lavrík sa na ich písanie dobre pripravil výskumom v archívoch. Jeho nálezy sú šikovne zapracované do oboch textov, a to nielen v textoch samotných príbehov, ale tiež prostredníctvom už spomínaných intertextuálnych prvkov vo forme rôznych úryvkov. V prvom románe sú to citácie prejavov Jozefa Tisa, včlenené ako súčasť Aničkiných zápiskov, v druhom románe sú to barónkine listy, fotografia cestovnej legitimácie, alebo zápis z výsluchu predvolanej osoby (Lavrík 2019, 261), ktorý korešponduje s udalosťou zo začiatku románu a je datovaný do roku 1949. Sú to aj ďalšie vložené texty dodávajúce zdanlivo nesúvisiace informácie, napríklad úryvok z listu spolkovému ministrovi zahraničných vecí Dr. Karlovi Gruberovi z roku 1948 (ibid., 243), týkajúceho sa výkupu poľnohospodárskej produkcie a násilnej kolektívizácie, alebo odpoveď H. A. F. Hohlera z ministerstva zahraničných vecí v Londýne, v ktorej reaguje na informácie o situácii v Československu v roku 1948. Tieto intertextuálne prvky sa vyčleňujú z celku svojím formálnym štýlom a aj vizuálne, úpravou úradne písaných dokumentov. Z hľadiska dejovej línie majú len marginálnu informatívnu hodnotu, ich umiestnenie zdôrazňuje fragmentárnosť textu. Síce hovoria o veľmi dôležitých historických udalostiach, vzťahujú sa však k veľkým príbehom histórie, kým v oboch knihách sú centrálné príbehy marginalizovaných postáv, akými sú Anička a jej kamarátka Alica, alebo barónka v povojnovom štáte. Ich súvislosť je nepriama, ale silná, týmto spôsobom slovami L. Montrose textovosť histórie dopĺňa historicitu textu.¹⁰ Osudy postáv oboch románov boli poznamenané veľkými udalosťami, vojnami, ideológiami, hoci samotné do nich nezasahovali a ani nemali možnosť. V prípade oboch textov je história nezvyčajne nelineárna, chýba v nej mnoho informácií a časových úsekov zo života postáv, ale aj tento aspekt je v súlade s históriou ako takou. O tom, čo sa stalo v minulosti, tak ako o všetkom, čo sa stalo, môžeme vedieť iba zlomok, iba to čo vidíme na vlastné oči. A tak Lavríkove sondy do histórie daných čias ponúkajú presvedčivé obrazy doby, situácií a panujúcich nálad, ktorým môžeme poľahky uveriť.

SUMMARY

The article focuses on two novels written by Slovak writer Silvester Lavrík. Both of them deal with historical events from the first half of the 20th century and their impact on the life of common

⁹ *Nedeľné šachy s Tisom* sú označené ako historický román, *Posledná k. & k. barónka* má podtitul dokuromán.

¹⁰ Viac P. Barry, 2017.

people. The first novel (*Nedelné šachy s Tisom*) speaks about events connected with the Ist Slovak State and its controversial political and religious leader Jozef Tiso. This part deals especially with the narrative situation that is the outcome of a naive narrator. The second part focuses on the writer's last novel (*Posledná k. & k. barónka*) and again on the way its two narrators depict historical events connected with Margita Czóbelová, the last descendant of an Austro-Hungarian aristocratic family. The third part pays attention to the language as well as special design of the two novels that includes inserted pictures, fragments of manuscripts and articles providing readers with explicit links to the depicted history and times.

LITERATÚRA

- Barry, Peter. 2017. *Beginning Theory. An introduction to literary and cultural theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Booth, Wayne C. 1961. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Borecký, Vladimír. 2000. *Teorie komiky*. Praha: Hynek.
- Demmel, Jozsef. 2016. *Panslávi v kaštieli*. Bratislava: Kaligram.
- Genette, Gérard. 1997. *Palimpsests*. London: Nebraska University Press.
- Kapsová, Eva, at al. 2018. *Obrazy citlivých miest slovenskej histórie. Reinpretácia kultúrnej pamäti v súčasnom umení*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Lavrík, Silvester. 2016. *Nedelné Šachy s Tisom*. Bratislava: Dixit.
- Lavrík, Silvester. 2019. *Posledná k. & k. barónka*. Bratislava: Dixit.
- Nünning, Vera. 2015. *Unreliable Narration and Trustworthiness: Intermedial and Interdisciplinary*. Germany: De Gruyter.
- Riggan, William. 1981. *Pícaros, Madmen, Naïfs, and Clowns: The Unreliable First-person Narrator*. Norman: Univ. of Oklahoma Press.
- Stanzel, Franz, K. 1988. *Teorie vyprávění*. Praha: Odeon.
- Šimečka, Martin M. 2017. *Uhorská šľachta bola v skutočnosti slovenská*. <https://medziknihami.dennikn.sk/clanky/uhorska-slachta-bola-v-skutocnosti-slovenska/> [cit. 02. 03. 2021].
- Vargová, Zuzana. 2011. *Židovský fenomén v stredoeurópskych súvislostiach*. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF.
- Waldnerová, Jana. 2014. O naivnom rozprávačovi. In: *Šesť kapitol o humore a texte*. Opava: FPF Slezská univerzita v Opavě. 61 – 74.
- Zeleňáková, Hana. 2018. Proti spomienkovému optimizmu. In: *Obrazy citlivých miest slovenskej histórie. Reinterpretácia kultúrnej pamäti v súčasnom umení*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 132 – 162.

KONTAKT

doc. PaedDr. Jana Waldnerová, PhD.
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
jwaldnerova@ukf.sk